

K21

3378-p

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

КАРАКЕВИЧ РОКСОЛЯНА ОРЕСТІВНА

УДК: 811. 161.2: 811.112.2

ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АРТЕФАКТІВ І МЕНТАФАКТІВ
У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2012

8296

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Рівненському інституті слов'янознавства Київського славистичного університету, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Тищенко Олег Володимирович,
Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славистичного університету,
проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Іваненко Світлана Мар'янівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри іноземних мов

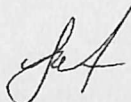
кандидат філологічних наук, доцент
Головіна Наталя Борисівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри німецької мови та перекладу

Захист відбудеться "22" травня 2012 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601 м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий "20" квітня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. С. Толчесева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацію присвячено вивченню типології артефактів і ментафактів у фразеологічних одиницях німецької та української мов. У роботі виявлено спільні й відмінні характерні особливості фразеологічних лінгвокультурем-метронімів та лінгвокультурем-гастрономонімів на поначення артефактів у сфері матеріальної культури німців і українців; проаналізовано концепти ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ВОЛЯ, ДОЛЯ, фразеологізми-лінгвокультуреми яких найяскравіше відображають специфіку позначення німецьких та українських ментафактів у сфері духовної культури.

Сучасна зіставна лінгвокультурологія характеризується тенденцією до вивчення національно-маркованих мовних одиниць, які позначають як продукти матеріальної діяльності людини, що дістали назву *артефактів* (Ф. Бацевич, В. Телія), так і результати духовної діяльності, тобто *ментафакти* (В. Красних, В. Сулімов), які в окремих наукових працях визначено як *сигніфікативні артефакти* (Т. Толчєсєва). Назви артефактів і ментафактів знайшли своє відображення здебільшого у фразеологічних одиницях, які вже дослідники аналізували в таких аспектах: *семантичному* (І. Іванова, І. Ольшанський, Ж. Салаликіна), *лінгвокультурологічному* (Р. Весєлова, Н. Володіна, Н. Годжаєва, М. Ковшова, В. Красних, Т. Лоскутова, В. Маслова, В. Синячкін, Ю. Степанов, В. Телія), *лексикографічному* (О. Іпанова), *етнокультурному* (О. Сєліванова), *етнолінгвістичному* (В. Жайворонок).

Останнім часом науковці роблять спроби зіставити вербалізацію та концептуалізацію артефактів і ментафактів у фразеологізмах різних мов: у німецькій та українській (О. Бурда-Лассєн, Н. Головіна), у німецькій та російській (П. Буркова, Т. Медведєва, О. Райхштейн, Chr. Schindler), в українській та англійській (К. Китайгородська), в англійській та російській (О. Арсєнтьєва, Г. Сєлохіна), в англійській, німецькій, українській та російській (К. Мізін), в українській та італійській (О. Близнюк), у французькій та російській (Г. Бухонкіна), у французькій та німецькій (Н. Burger), у німецькій, російській та угорській (С. Földes), в іспанській та німецькій (S. Geck), у російській та болгарській (S. Georgijewa), у польській та німецькій (A. Gondek).

Незважаючи на досить широкий спектр висвітлення проблеми фразеологічної номінації артефактів і ментафактів у мовах як близькоспоріднених, так і віддалених, і донині залишаються нерозв'язаними питання реконструкції знань і досвіду, оцінок і стереотипів, що є результатами діяльності представників різних етнокультур.

Актуальність дисертації зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення особливостей вербалізації продуктів матеріальної та духовної культури у неблизькоспоріднених мовах, які глибоко закорінені у зовнішній і внутрішній формах національно-маркованих мовних одиниць, насамперед у фразеологізмах. Дисертацію зорієнтовано на виявлення моделей концептуальної організації німецьких та українських лінгвокультурем на позначення артефактів і ментафактів у фразеосемантичних полях, що дає змогу реконструювати архетипи і стереотипи повсякденної та обрядово-ритуальної поведінки носіїв німецької та української мов.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету в рамках наукової теми “Мовні, культурні та концептуальні моделі світу германських і слов'янських мов”. Тему затверджено вченою радою Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету (протокол № 1 від 15 вересня 2009 року).

Метою дисертаційної роботи є виявлення типологічних закономірностей і відмінностей у фразеологічних номінаціях артефактів і ментафактів німецької та української мов.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

– визначити лінгвокультурологічні засади вивчення артефактів і ментафактів у зіставній фразеології;

– розробити методологічну базу дослідження артефактів і ментафактів у фразеологізмах-лінгвокультуремах німецької та української мов;

– встановити типологію німецьких та українських лінгвокультурем-артефактів у сфері матеріальної культури і лінгвокультурем-ментафактів у сфері духовної культури;

– реконструювати архетипи і стереотипи повсякденної та обрядово-ритуальної поведінки представників німецької та української етнокультур, закорінені у фразеологічних лінгвокультуремах-артефактах і ментафактах;

– виявити спільні й відмінні типологічні характеристики німецьких та українських фразеологічних лінгвокультурем-артефактів і ментафактів.

Об'єкт дослідження становлять фразеологічні номінації артефактів і ментафактів у німецькій та українській мовах.

Предмет – типи концептополів, організованих на основі фразеологічних лінгвокультурем-артефактів і ментафактів у зіставлюваних мовах.

Фактичним матеріалом дисертації є: Знаки української етнокультури словник-довідник (В. Жайворонок); Етимологічний словник української мови (О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.); Фразеологічний словник української мови (уклад.: В. М. Білоноженко та ін.); Німецько-український фразеологічний словник: усталені порівняння (К. Мізін); Новий тлумачний словник української мови у трьох томах (уклад. В. Яременко та ін.); Німецько-український фразеологічний словник (уклад. В. Гаврись та ін.); Словник стійких народних порівнянь (О. Юрченко та ін.); Українські прислів'я та приказки (уклад. С. Мишанич та ін.); Этимологический словарь русского языка (М. Фасмер); Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу (В. Ужченко); Der Duden / Das Große Wörterbuch der deutschen Sprache in 12 Bänden; Der Kleine Wahrig / Wörterbuch der deutschen Sprache; L. Röhrich / Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten.

Методи дослідження. *Зіставно-типологічний метод* дав змогу визначити типи концептів із назвами артефактів і ментафактів у німецькій та українській мовах, а також ізоморфні й аломорфні характеристики у їхній фразеологічній об'єктивності; *порівняльно-історичний* – з'ясувати первісне значення номінацій із неprozорою внутрішньою формою; *методика фразеосемантичного поля* сприяла

виявленню таксономічної (ядерно-периферійної) організації фразеологізмів на позначення артефактів і ментафактів у німецькій та українській мовах; *методика компонентного аналізу* – особливостей семантичної структури досліджуваних одиниць; *методика лінгвокультурологічного аналізу* – культурної символіки концептів, репрезентантами яких є фразеологізми-лінгвокультуреми на позначення артефактів і ментафактів в обох мовах, *методика дистрибутивного аналізу* – характеру сполучуваності досліджуваних одиниць у зіставлюваних мовах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі вперше виокремлено 2 типи німецьких та українських фразеологізмів-лінгвокультурем: лінгвокультурем-метроніми та лінгвокультурем-гастрономіми на позначення артефактів і 3 типи телеономно-раціональних (ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ВОЛЯ) і 1 тип теософсько-ірраціональних (ДОЛЯ) концептів, репрезентантами яких є фразеологізми-лінгвокультуреми, що позначають ментафакти; виявлено спільні концептополя нім. LÄNGENMAß / укр. МІРА ДОВЖИНИ, нім. SPEISE / укр. СТРАВА, нім. GETRÄNK / укр. НАПІЙ з різною образно-сисловою об'єктивациєю фразеологічних лінгвокультурем-метронімів та гастрономімів; визначено семантичну амбівалентність і культурно-мовну асиметрію фразеологічних лінгвокультурем-ментафактів у концептополях ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ВОЛЯ і ДОЛЯ, а також різні їхні метафоричні моделі; реконструйовано архетипи і стереотипи повсякденної та обрядово-ритуальної поведінки представників німецької та української етнокультури, закорінені у фразеологізмах-лінгвокультуремах, що є проєкцією елементів матеріальної і духовної культури.

Теоретичне значення пов'язане з поглибленням положень семасіології, теорії номінації, зіставної лінгвокультурології та когнітивної ономасіології. Запропонована методика дослідження фразеологічної вербалізації концептів у німецькій та українській мовах може бути застосована для дослідження інших груп предметної лексики в різних мовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування у викладанні нормативних дисциплін: “Загальне мовознавство”, “Лексикологія німецької мови”, “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Фразеологія”), “Лінгвокраїнознавство,” “Порівняльна типологія німецької та української мов”, а також спецкурсів і спецсеминарів з лінгвокультурології, етнолінгвістики, теорії міжкультурної комунікації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлювалися в доповідях на двох міжнародних наукових конференціях: “Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2009), “Językowy obraz świata słowian a kultura” / Мовна картина світу слов'ян і культура (Lublin-Рівне, 2010); на одній всеукраїнській “Пріоритети германського і романського мовознавства” (Луцьк, 2008), а також на щорічних науково-звітних конференціях Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, 2009-2012).

Публікації. Проблематику, теоретичні і практичні результати дисертаційного дослідження викладено у десяти публікаціях: у семи статтях, надрукованих у фахових виданнях, затверджених МОНмолодьспорту України, та трьох статтях в університетських виданнях України і Польщі.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (297 найменувань, з яких 43 – іноземними мовами), списку довідкової літератури (40 найменувань) та джерел ілюстративного матеріалу (3 найменування). Повний обсяг дисертації – 222 сторінки, основний зміст викладено на 187 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну дисертації, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, теоретичне й практичне значення здобутих результатів, указано форми апробації та структуру роботи.

У першому розділі “Лінгвокультурологічні засади вивчення артефактів і ментафактів у зіставній фразеології” проаналізовано етапи становлення зіставної лінгвокультурології, визначено епістемологічний потенціал понять “культурема”, “лінгвокультурема” та “фразеологічна лінгвокультурема”.

Зіставно-лінгвокультурологічний підхід передбачає категоризацію універсальних концептів у сфері матеріальної (артефактів) і духовної (ментафактів) культури шляхом виявлення міжмовних відповідників та асиметрії лінгвокультурем різних типів – реалемної, денотативної, концептуальної (Г. Бухонкіна, Л. Ведсніна, М. Зирянова, Г. Токарев). Культура передається різними продуктами, у тому числі й артефактами (хрест, дім, чаша тощо) і ментафактами (добро, зло, істина, совість), втіленими в матеріальну форму, панівна більшість яких набуває вербального вираження у вигляді концептів культури (М. Алефіренко, Н. Арутюнова, В. Базилев, Н. Бурвікова, А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Воробйов, З. Попова), які у своїй сукупності створюють “символічний Всесвіт культури” (Е. Касіреп).

Різне тлумачення концептів: їх широке і вузьке розуміння, онтологічні характеристики і сфери функціонування, категорійні ознаки, їх групування в концептополя, концептосфери (В. Карасик, В. Маслова, А. Приходько) зумовило появу таких суміжних термінів, як *логоеністема* (Є. Верещагін, В. Костомаров), *лінгвокультурема* (В. Воробйов), *етноконцепт* (С. Воркачов), *лінгвокультурний концепт* (Н. Медвідь, З. Попова, Й. Стернін).

Основною одиницею опису в лінгвокультурології є *культурема*, під якою розуміють певний знак культури, що має мовне вираження (В. Гак), натомість *лінгвокультурема* – це проєкція елемента культури в мовному знаку (В. Воробйов). До лінгвокультурем відносять назви предметів, понять, концептів однієї лінгвокультури, яких не можна зустріти (або які зустрічаються в іншому вигляді) у представників іншої (Л. Ведсніна). Виокремлюють прямі, описові, фонові лінгвокультуреми (Г. Кажигалієва).

Лінгвокультурема в зіставних дослідженнях виконує функцію *tertium comparationis* і розглядається як комплексна міжрівнева одиниця, яка є діалектичною єдністю лінгвального й екстралінгвального змісту. Принциповим для нашого дослідження є те, що як елемент мовної системи лінгвокультурема може бути виражена фразеологізмами (Г. Бухонкіна). Одним з перших поняття лінгвокультуреми у фразеології застосував Г. Токарев, тому доцільно говорити й про *фразеологізми-лінгвокультуреми* (далі ФЛ).

У другому розділі “Методологічна база дослідження німецьких та українських артефактів і ментафактів у фразеологізмах-лінгвокультуремах” репрезентовано різні методики аналізу національно-культурного змісту фразеологічних одиниць (далі ФО) та розроблено комплексну модель зіставно-типологічного вивчення ФЛ у неблизькоспоріднених мовах.

У сучасному мовознавстві розкриття національно-культурного змісту ФО здійснюється з позицій *лінгвокраїнознавчого* (М. Комлев, Р. Ладо), *контрастивного* (О. Арсентьева, О. Левченко), *лінгвокультурологічного* (А. Вежицька, Н. Володіна, М. Ковшова, В. Маслова, В. Телія) та *когнітивного* (О. Селіванова) підходів, які можна представити як етапи їхнього аналізу в аспекті виявлення: 1) екстралінгвальних факторів, відображених у фразеологізмах; 2) структурно-семантичних особливостей міжмовних фразеологічних аналогів; 3) національно-культурних конотацій ключових слів і концептів культури; 4) особливостей національного членування мовної картини світу та менталітету як лінгвокреативного мислення. У результаті такого аналізу виокремлюються три рівні, де простежується національно-культурна специфіка фразеологізмів: 1) у фразеологічному значенні (безсквівалентні або лакунарні фразеологічні одиниці); 2) у значенні окремих лексичних компонентів (що містять у своєму складі позначення національно-культурної реалії); 3) у прямому значенні вільного сполучення, яке було образно переосмислене (у прототипах).

Зіставлення ФЛ доцільно проводити в трьох аспектах: форми, змісту та дистрибуції, оскільки культурно вагома інформація може міститися і в лінгвокультуремі загалом, і в одному з її значень – денотативному, сигніфікативному або конотативному. На сьогодні наявні такі класифікації ФЛ (А. Бухонкіна): ФЛ-реалія; фразеологічна денотативна лінгвокультурема; фразеологічна сигніфікативна лінгвокультурема; фразеологічна конотативна лінгвокультурема; фразеологічна символіко-предметна лінгвокультурема; фразеологічна символіко-поведінкова лінгвокультурема.

У роботі розроблено комплексну модель аналізу ФЛ у німецькій та українській мовах, яка здійснювалася у чотири етапи. На першому етапі за допомогою *зіставно-типологічного методу* було визначено типи концептів із назвами артефактів і ментафактів у німецькій та українській мовах, а також ізоморфні й аломорфні характеристики у їх фразеологічній об’єктивації в обох мовах. На другому етапі на основі *порівняльно-історичного методу* було з’ясовано первісне значення фразеонімацій із непрозорою внутрішньою формою. Третій етап передбачав застосування *методики фразеосемантичного поля*, яка сприяла виявленню таксономічної (ядерно-периферійної) організації ФО на позначення артефактів і ментафактів у німецькій та українській мовах; а також *методики компонентного аналізу* – для зіставлення особливостей семантичної структури досліджуваних одиниць. Четвертий етап був пов’язаний зі здійсненням двох процедур: *лінгвокультурологічного аналізу* – для встановлення культурної символіки концептів, репрезентантами яких є ФО із назвами артефактів і ментафактів в обох мовах, та *методики дистрибутивного аналізу* – для визначення характеру сполучуваності досліджуваних одиниць у зіставлюваних мовах.

У третьому розділі “Типологія німецьких та українських фразеологічних лінгвокультурем-артефактів у сфері матеріальної культури” виявлено семантичне наповнення метронімів і гастрономонімів у межах концептополів і фразеосемантичних полів, а також встановлено їх типи на основі таксономії ФЛ-артефактів у німецькій та українській мовах.

Лінгвосеміотична категоризація культурних знаків вторинної номінації, пов'язаних з одиницями виміру 1) твердих, 2) рідких і сипучих тіл, здійснена з урахуванням різних параметрів: просторово-лінійних, горизонтальних – *довжина, напрям*, орієнтаційних протиставлень *попереду / позаду, верх / низ*. Ці лінгвокультуреми формують структуру концептополів: нім. LÄNGENMAß / укр. МІРА ДОВЖИНИ, нім. RAUMMAß / укр. МІРА ОБ'ЄМУ.

Семантичним ядром зазначених концептополів виступають одиниці з квантитативною семантикою, співвіднесені з ідеєю ПРОСТОРУ Й ЧАСУ. Складниками цього концептополя є фразеосемантичні поля (далі ФСП), структуровані за двома ознаками: 1) *субстанціонально-фактурною*, яка маркує ідею розміру, товщини, складу предмета, і 2) *просторово-локативною* – місця, напрямку, відстані (вертикальний / горизонтальний, попереду / позаду, правий / лівий).

Так, значення *мили* як одиниці виміру *відстані* концептуалізувалося в *ольфакторних* і *одоративних* ФЛ німецької мови: *etw. drei Meilen gegen den Wind riechen* – “за версту чути що-н.”; *sie stinkt drei Meilen gegen den Wind* “від неї за версту тхне парфумами”, проте в українській мові об'єктивована онтологічна відстань, довжина об'єктів довкілля, їхня віддаленість у просторі: *за милю* – “на значній відстані; далеко”. Виразною етнокультурною маркованістю позначена ФЛ *довга як миля козацька* – “дуже довга, безкінечна”, яка є безеквівалентною. Така ознака, як *висота*, неоднаково репрезентована в одиницях, що позначають фізичні ознаки об'єкта (через метафоричний ланцюжок – *високий, довгий, тонкий, худий*): укр. *верства келебердянська (чугуївська, пирятинська, мальована)* “дуже висока на зріст людина”. Очевидно, причиною цього є те, що в українській лінгвоспільноті характерною є асоціація *високий* → *довгий*. Це стало підґрунтям для утворення усталених порівнянь *великий (довгий) мов пирятинська (чугуївська) верства* або *високий як верства* у значенні “дуже високий”.

Одиниці цього ФСП є культурно маркованими, а їхній образно-смысловий центр становлять *антропосемічні, метрично-соматичні* кореляти: нім. *Zoll* “дюйм”, *Fuß* “фут”, *Handbreit* “ширина долоні”, *Schritt* “крок”, *Elle* “лікоть”, *Fingerbreit* “ширина пальця”, виражаючи при цьому різний прояв інтенсивності просторової семантики в таких ФЛ, як нім. *jeder Zoll* (або *Zoll für Zoll, in jedem Zoll*) (*ein Soldat, Gelehrter usw.*) – “до самих кісток” (солдат, учений тощо). В українській етнокультурі ФЛ з такою внутрішньою формою і реалією відсутні (дюйм становить своєрідну лінгвокультуремну лауну). Концептуально релевантною одиницею довжини в українській мові виступає *вершок* (дорівнював 4,4 см і позначав верхню частину вказівного пальця), який відбито на референтах росту, відстані, кількості (*багато / мало*), образно-характерологічних одиниць: *від горшка два (три) вершка* – “невеликий, низький на зріст, ще дуже молодий і недосвідчений”; *на два вершки* – “дуже близько”; *ні на вершок* – “ніскільки”.

Ідею *товщини* та інших показників у німецькій мові демонструють ФЛ зі стрижневим метронімом *Fingerbreit* (букв.: ширина (товщина) пальця): *(um) keinen Fingerbreit* (також *nicht um einen Fingerbreit*) – “ні на йоту”; *keinen Fingerbreit nachgeben* (*weichen, abweichen*) – “не поступитися ні на йоту”. Типологічно подібними є деякі українські відповідники зі значенням “незначної міри”, зокрема і в її соціально-культурному переосмисленні, де власне метронімне значення десемантизувалось: *на палець* – “зовсім, ніскільки; мало, небагато”, пор., усталене порівняння *як палець* “без сім’ї, без рідних, без близьких” з підсиленням негативної ознаки, якості, де власне метронімне значення повністю відсутнє. Появу ж семантики цієї ФЛ можна пояснити етнокультурними традиціями: “якщо дівчина, що виходить заміж, не хоче мати дітей, вона, сідаючи після вінчання на посад, присідала пальця правої руки: скільки пальців присяде, скільки років не матиме дітей; за великий гріх було присісти всі п’ять пальців, бо тоді вона буде безплідною, а такої не приймуть на небо” (В. Жайворонок).

У німецькому метронімі *Fuß* (букв.: нога) “фуг” реконструйоване первісне значення *Schuh* (букв.: черевик), який дорівнював приблизно 30 см. Ця міра походить від природної міри – довжини людської ступні, проте в обидвох мовах знаходить своє втілення в стереотипних і ритуальних побажаннях для моряків щасливого плавання: нім. *jmdm. drei Fuß Wasser unterm Kiel wünschen* / укр. *сім футів під кілем*. Проте українська ФЛ зазнала розширення значення, оскільки вживається як усталена форма побажання успіху й удачі; відмінною є й числова символіка (німецьким 3 футам відповідає в українській мові 7).

Подібне просторове значення простежуємо й у німецькій одиниці виміру *Handbreite* (букв.: ширина долоні), яка стала образно-мотиваційною основою таких ФЛ, як *um jede Handbreite Bodens kämpfen* – “битися за кожен п’ядь землі”; *nicht um eine Handbreite weichen* – “не відступати ні на крок, ні на п’ядь”. У слов’янському етнокультурному просторі набув поширення інший антропосоматизм – *долоня*, який, на відміну від *п’яді*, репрезентовано у ФЛ з вторинним переосмисленим значенням, співвіднесеним з образом-еталоном чогось дуже відомого або кількісним значенням: *як власну (свою) долоню (знати)* “дуже добре”; *як долоня (голий)* “зовсім, абсолютно без нічого”.

Концептополе *LÄNGENMAß* в обидвох мовах організоване шляхом таксономії нижніх кінцівок людини як одиниць виміру в складі ФСП: *ноги-ступня-йти-крок*. Так, у німецькому етносоціумі вербалізується уявлення про розміри земель сільськогосподарського призначення, зокрема про бідні наділи німецьких селян, особливо на півночі Німеччини, де цінувався кожен *крок*: *auf Schritt und Tritt* (також *auf allen Schritten und Tritten*). В українській мові має місце їх широка просторова параметризація, передусім, через простиставлення попереду / позаду, метафорично поєднаного з ідеєю успіху, неуспіху: *крок уперед* – “певний поступ, успіх у чому-небудь”; *крок назад* – “відхід, відступ від досягнутого”.

ФЛ нім. *Elle* утворює образно-смысловий центр інших одиниць з кількісним значенням “міри й оцінки антропоцентричного спрямування”: *alle Menschen mit der gleichen Elle messen (wollen)* “міряти всіх на один аршин”, тобто підходити до всіх людей з однією міркою. Неточність параметрів *ліктя* в німецькій лінгвокультурі лягла в основу мотивації одиниць на зразок *man kann nicht alles mit der Elle messen* –

“не можна все точно підрахувати, вирахувати”, через квантитативні інтенсифікатори й модальне значення одиниць із аксіологічним забарвленням (негативні міжособистісні взаємини між людьми – в німецькій мові та подібність двох об’єктів – в українській): *j-n, etw. mit der negativen Elle messen* (букв.: міряти кого-н., що-н. негативним ліктем (аршином) – “ставити щось під сумнів”, “вороже ставитись до когось”, укр. *на один аршин* – “за тим самим зразком; однаково” (про дуже схожі між собою предмети”).

Концептуалізація й вимірювання *рідких і сипучих тіл* вербалізується такими одиницями виміру, як нім. *Scheffel* / укр. *чверть, четвертик, жменя, пучка, дрібка, щіпка*, когнітивно співвіднесені з категорією УМІСТИЩЕ та її різними квантитативними параметрами. У назвах міри **ОБ’ЕМУ** реалізується протиставлення *багато / мало*, наприклад, у німецькій мові: *etw. in vollen Scheffeln einheimsen* – “лопатою загрибати” (гроші), діставати безліч (подарунків, компліментів тощо); *einen Scheffel Salz mit jmdm. gegessen haben* – “пуд солі з’їсти з ким-н.”. В українській мові до ФЛ, яким властиві образно-характерологічні кореляти належать *жменя, дрібка: наставляй обидві жмені; держи в обидві жмені, захопити в обидві жмені* – “нічого не одержати, не досягти успіху і повернутися без прибутку, результату”.

ФЛ на позначення **ВАГИ** репрезентовані у фразеологіях трьома метронімами: у німців національно маркованим *лотом* (*Lot*), інтернаціональним *фунтом* (*Pfund*) та національно маркованим в українців *пудом*. У лінгвокультуремному *лоті* еталонізувалася ознака незначної ваги, тому в німецькому лінгвосоціумі цей метронім набув семантики чогось рядового, звичайного, наприклад, у німецькій мові: *von jmdm., etw. gehen hundert auf ein Lot* – “гріш ціна кому-н., чому-н.”; *ein Mensch wie fünf auf ein Lot gehen* – “звичайнісінька людина, така, як і всі”. Такі ФО, як знаки вторинної номінації, віддзеркалюють загальну асоціативно-образну антропологічно спрямовану тенденцію: легке – незначне, важке – значне. З цієї ж причини, можливо, більша міра ваги *Pfund* “фунт” втратила метронімне значення у фразеологізмах *sein Pfund vergraben* – “закопати свій талант у землю” та *mit seinem Pfunde wuchern* – “наживатися на своєму таланті, спекулювати своїм талантом”. Тут, *фунт* має фразеологічно зумовлене значення “талант”, тобто щось важливе (важке), значне. Вартими уваги є еталонно-оцінні, стереотипні ФЛ (оцінка чийось здібностей, таланту, щастя, везіння), де основою порівняння виступає ознака ваги, яка зазнала метафорично-образного переосмислення (легке → незначне → звичайне). Натомість в українській фразеології *фунт* має метронімне значення, напр.: *знати почому фунт (ківи) лиха* – “багато горя, біди, неприємностей і т. ін.” (оцінне модальне значення).

Наступним концептоподем, організованим на основі ФЛ-артефактів, є нім. **SPEISE** / укр. **СТРАВА**. Так, феномени харчування німецької гастрокультурної системи мають чітко виражену національну специфіку, що виявляється в гастрономічних уподобаннях німців: у центрі цієї системи знаходяться номінації м’яса й ковбасних виробів (*Wurst* “ковбаса”, *Würstchen* “сосиска”, *Bockwurst* “сарделька”), пива (*Bier* “пиво”) як типових німецьких продуктів, які віддзеркалюють етнічну, лінгвоссміотичну й комунікативну специфіку (Н. Головніцька).

Раніше німці дивилися на ковбасу як на грубий і нешляхетний продукт харчування, бо вона протиставлялася “благородніший” печені, яка не містила неприглядних на вигляд тельбухів та інших неапетитних компонентів. Цей когнітивний сценарій знайшов відображення у ФЛ *es ist jemandem (alles) Wurst* (букв.: кому-небудь (все) ковбаса) – “кому-н. байдуже, однаково, кому-н. (на все) наштовати”, бо первинний смисл цього виразу, за даними Г. Вальтера та В. Мокієнка, “мені абсолютно все байдуже, мене це не цікавить, як і те, що міститься в ковбасі”.

Фразеотворчим став також сценарій виробництва ковбаси, який передбачає подрібнення м’яса, утворення фаршу, для ФЛ *Wurst aus jemandem machen* (букв.: робити з кого-н. ковбасу) – “жорстоко побити кого-н.” (пор. рос. *сделать котлету из кого-либо*), де образ подрібненої м’ясної тушки згідно з антропоморфним принципом формування знаків вторинної номінації інтегрувався з образом сильно побитої людини.

Маркованим як у німецькій, так і в українській мовах є також гастрономонім *Butter* “масло”, що входить до складу ФЛ. Тут маємо спільні концептуальні засади утворення ФЛ, що базуються на властивостях коров’ячого масла, проте не всі властивості масла рівномірно концептуалізовано у згаданих мовах:

1) жирової м’якої речовини: нім. *es geht wie Butter* (букв.: це йде, наче масло) – “що-небудь йде (проходить) безперешкодно”; *jemandem Butter aufs Brot schmieren* (букв.: намазувати кому-небудь масло на хліб) – “умаслювати, улещувати кого-небудь”; укр. *говорить як маслом мастить* – “облесно, улесливо говорить”.

2) переходу до м’якого стану: нім. *ein Herz wie Butter haben* (букв.: мати серце, наче масло) – “бути м’якосердечним”; *zerschmelzen / dahinschmelzen wie Butter an der Sonne* (букв.: танути, наче масло на сонці) – “швидко минати (про яке-небудь почуття)”.

3) ситного продукту харчування: нім. *Butter verdirbt keine Kost* (букв.: масло не псує страву) – “каші маслом не зіпсуєш”; *das ist ein Stück Butter im Brei* (букв.: це шматок масла в каші) – “неочікуване щастя”; укр. *живе (плаває) як вареник у маслі* – “добре, заможно живе”; *живе як галушка в маслі* – “добре, заможно живе, благоденствує”; *живе (купається) як пампук у маслі* – “благоденствує, заможно живе”; *живе (купається) як сир у маслі* – “безтурботно живе, благоденствує”.

Не всі властивості масла рівномірно концептуалізовано у згаданих мовах, що свідчить про асиметрію ФЛ з гастрономонімом *масло*, яка зумовлена етнокультурно маркованими компонентами (напр.: в українській мові компонент *пампук* у ФЛ *живе (купається) як пампук у маслі*).

Наведені вище приклади в українській мові чітко маніфестують зв’язки компонента *масло* з концептополем ЩАСТЯ, проте німецький гастрономонім *Butter* бере участь у формуванні його опозиції – НЕЩАСТЯ, бо *масло* – це ситний продукт, втрата якого дуже засмучує: *jemandem ist das Butter vom Brot gefallen* (букв.: у кого-н. масло впало з хліба) – “кому-н. дуже не пощастило”.

Отже, незважаючи на те, що концептуальне підґрунтя гастрономоніма *масло* виявляє поодинокі збіги в українській та німецькій мовах, наприклад, за ознаками “ситне харчування”, “благополуччя”, “щастя”, все ж таки асиметрія ФЛ є досить виразною.

Унікальність вербалізації наступних концептополів нім. **GETRÄNK** / укр. **НАПІЙ** виявляється в тому, що напої, на відміну від страв, мають тенденцію до інтернаціоналізації, тобто часто той чи інший напій однаково активно споживають як етнос, який породив цей напій, так і етноси, де з таким напоєм знайомі зовсім недавно. Відмінністю є культура приготування та споживання, що становлять індикатори, за якими визначають етнокоріння певного напою. Наприклад, для німців культурно релевантними є концепти-гастрономіми **BIER** “ПИВО” та **KAFFEE** “КАВА”, оскільки, незважаючи на поширення цих напоїв, вони для німецького лінгвосоціуму є реаліями, що відображають національний характер народу та специфіку його звичаїв і традицій. Як гастрознаки і *Bier*, і *Kaffee* – це не просто знаки національної самоідентифікації, а культурні домінанти.

ФЛ, до структури яких входить цей гастрономізм, відкривають дивовижний світ життя німців (Л. Ковальова): *jemand holt das Bier* (букв.: хто-н. приносить пиво) – “хто-н. запропастився куди-н”. Коли поціновувачі пива мають спрагу, то і хвилини, які необхідні, щоб хто-небудь приніс чергову порцію пива, здаються вічністю. Цей когнітивний сценарій ліг в основу образно-мотиваційної бази наведеної ФЛ. Основою для фразеологізації *mit jemandem dickes Bier machen* (букв.: варити з ким-н. густе пиво) – “приятелювати, водитися, мати справу з ким-н.” є побутова реалія, пов’язана з приготуванням пива: цей напій варили декілька чоловік, тому ФЛ передає семантику “спільної з ким-небудь дії”. Німці, як відомі поціновувачі пива, дуже негативно сприймають будь-які відхилення в якості цього напою – *das Bier ist über eine Brücke (durch einen Graben) gefahren* (букв.: пиво переїхало міст (могілу) – “пиво, розбавлене водою”.

Концептополя СТРАВИ і НАПОЇ включають також базовий для багатьох культур гастрономізм *мед*, оскільки його їдять ложкою або п’ють. У міфологіях народів світу, болгарській зокрема, він уважається їжею богів та символом безсмертя (С. Георгієва), тому займає важливе місце в обрядах і ритуалах різних етносів: в Україні, наприклад, мед здавна вживається з лікувальною метою і в ритуальних обрядах на весіллі, на Різдво, Маковія, при першому купанні дитини, похоронах тощо (В. Жайворонок). Причиною лінгвосеміотичності гастрономізма *мед* є його солодкий смак. У давні часи, коли ще невідомою була технологія виробництва цукру, мед був чи не єдиною солодкою стравою (напоєм). Мед або страви (напої) з меду споживали переважно на свята, ним ласували, тому і в німецькій і в українській мовах на основі метафоричних принципів утворилися ФЛ: нім. *jemandem Honig um den Bart schmieren* (букв.: мазати кому-н. медом навколо бороди) – “улещувати, умаслювати кого-н., лестити кому-н.”; *Honig reden* (букв.: медом говорити) – “говорити медові речі, багато обіцяти, лестити”; укр. *з медом на вустах* – “який нещиро говорить приємні речі, облесливий, нещирий”; *сказати (аж) з медом та (з) маком* – “облесливо, нещиро, удавано доброзичливо”.

Зіставно-типологічний аналіз ФЛ з гастрономізмними компонентами обидвох мов, які вербалізують концепти СТРАВИ і НАПОЇ, засвідчив асиметрію у компонентному складі, денотатах і сигніфікатах, а також у конотаціях, що повністю відповідає класифікації ФЛ Г. Бухонкіної щодо локалізації культурно-вагомої інформації у мовному знакові.

У четвертому розділі “Типологія німецьких та українських фразеологічних лінгвокультурем-ментафактів у сфері духовної культури” зіставлено телесномно-раціональні й теософсько-ірраціональні концепти з огляду на їхню етимологію, парадигматичні й синтагматичні зв’язки, онтологічні й епістемологічні ознаки; репрезентовано ядрні й периферійні поняттєві складники на рівні словникових дефініцій і семантичних структур ключових лексем.

Концептуальна структура ФСП нім. *LEBEN* / укр. *ЖИТТЯ* визначається системою різних кодів (біоморфного, фітоморфного, предметного, просторового, часового, гастрономічного).

Біоморфний код культури включає космоморфний і міфологічний субкоди. Так, у межах космоморфного субкоду в німецькій мові *життя* порівнюється з первісними елементами буття – символами *повітря*: *j-m / einer Sache Leben einhauchen* (букв.: вдихнути життя) – “вдихнути життя в кого-н., що-н.” В українців життя більше асоціюється з *теплом* (*стихія вогню*): *ledve живий та теплий* – “у дуже важкому фізичному стані”. Життя об’єктивується в німецькій і українській фразеологіях (у кількісному плані) за допомогою лексеми *вода*: нім. *j-m / einer Sache Leben einflößen* (букв.: влити життя) – “вдихнути життя в кого-н., що-н.”; укр. *біжить як вода* – “минає безповоротно” (про життя, час); *іде як вода по камінню* – “минає безповоротно” (іде швидко).

У межах міфологічного субкоду домінують антропоморфні ФЛ, утворені на основі таких метафор: 1) *ЖИТТЯ – ЦЕ ШКОЛА* (ВЧИТЕЛЬ): нім. *durch die Schule des Lebens gehen* (букв.: йти школою життя) – “набувати хорошого досвіду”; укр. *проходити школу життя* – “набути досвіду, змужніти, загартуватися в чомусь”, де зосереджується увага не на здатності “рухатися” в сенсі характеристики людини як істоти, а на вагомості її інтелектуальної діяльності; 2) *ЖИТТЯ – ЦЕ ПАМ’ЯТЬ* – в образі своєрідного “накопичувача пам’яті”, з якого завжди можна щось викреслити: нім. *j-n, etw. aus dem Leben streichen* (букв.: викреслити кого-н., що-н. із життя) – “викинути кого-н., що-н. із пам’яті (голови)”; укр. *викреслити з життя* – “змусити забути”; ця метафора закодована в обох мовах, проте життєві цінності при цьому різні: досвід – для німців і розум – для українців.

Фітоморфний код вегетації, росту (метафора “людина живе, як трава росте”, за С. Толстою, передбачає кілька циклів – народження, ріст, цвітіння, плодоношення, засихання) в обидвох мовах представлений однаковими образами-еталонами: нім. *j-d sieht aus wie das blühende Leben* (букв.: у кого-н. вигляд, як у квітучого життя); укр. *цвіте як мак* – “бути у розквіті фізичних і духовних сил”; *in der Blüte des Lebens stehen* – “бути у розквіті сил”; *у цвіті літ* – “у розквіті фізичних і духовних сил”.

Предметний код життя реалізується в кількох метафоричних іпостасях: 1) *ЖИТТЯ – ЦЕ КОШТОВНИЙ (КРИХКИЙ, ЛЕГКИЙ / ВАЖКИЙ) ПРЕДМЕТ*; 2) *ЖИТТЯ – ЦЕ ЗАЙВИЙ (НЕПОТРІБНИЙ) ПРЕДМЕТ*; 3) *ЖИТТЯ – ЦЕ ЗНАРЯДДЯ ПОРЯТУНКУ*; 4) *ЖИТТЯ – ЦЕ МОТУЗКА (НИТКА)*. Остання метафора спрацьовує у межах просторового коду культури: життя можна *повісити, вкоротити, зв’язати, обірвати*: нім. *sein Leben hängt an einem seidenen Faden* (букв.: його життя висить на шовковій нитці) – “хто-н. втратив своє життя або є смертельно хворим”; укр. *вкоротити життя* – “убити кого-н.”; *обірвати життя* – “привести до смерті, до загибелі, згубити когось”.

Типологічно спільним є просторовий код життя, який в обидвох мовах репрезентований просторовими метафорами ВХОДУ / ВИХОДУ, ДОРОГИ / ПОДОРОЖІ: нім. *ins Leben hineinkommen* (букв.: прийти в життя) – “вступати в життя”; укр. *увійти в життя* – “починати діяти самостійно, або виникати з’являтися, поширюватися”; нім. *aus dem Leben gehen* (букв.: йти з життя) – “піти з життя, померти”; укр. *ніти з життя* – “померти”; нім.: *durch das Leben gehen* (букв.: йти по життю) – “прожити життя”; *ein großes Leben führen* (букв.: вести велике життя) – “розкошувати, жити на широку ногу”; укр.: *проводити в життя* – “здійснювати, втілювати що-н.”

Часовий код життя – є типовий для німецької мови: *des Lebens Mai* (букв.: травень життя) – “розквіт сил”; *sein Leben fristen* – (букв.: життя скорочувати) – “тягти злиденне життя”, а колоративний – для української: *cipe життя* – “одноманітне, буденне життя”; *яскраве життя* – “життя наповнене успіхом”.

Гастрономічний код реалізується через модель (ЖИТТЯ-ЯКЕ) й виражається через метафори смаку (солодкий-приємний, гіркий-кислий, солоний): нім. *das süße Leben lieben* (букв.: любити солодке життя) – “любити життя і шикарно жити”; укр. *солодке життя* – “заможне та безтурботне життя”.

Зіставний аналіз ФЛ, що об’єктивують концепти нім. TOD / укр. СМЕРТЬ, засвідчив ізоморфізм когнітивних структур і метафоричних механізмів (евфемізація, дисфемізація тощо), які мають глибинне міфологічне й стичне підґрунтя. Проте сприйняття смерті має яскраво виражену специфіку вторинної номінації в українській мові (метафори СМЕРТЬ – ЦЕ СОН (СПОКІЙ), СМЕРТЬ – ЦЕ МОРЕ), напр., *відійти у довічний сон*; *смерть не горе, а велике море*, на відміну від німців з їхньою ошадливістю і меркантильністю (метафорична модель СМЕРТЬ – ЦЕ ГРОШІ (ЗАРПЛАТА)), напр., *alles für Geld, umsonst ist nur der Tod* – “все за гроші, безкоштовно лише смерть”.

В обидвох лінгвокультурах простежуються такі метафори актуалізації смерті: СМЕРТЬ – ЦЕ ЧАС-ПРОСТІР (ОСЕЛЯ), СМЕРТЬ – ЦЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ (ДОРОГА), СМЕРТЬ – ЦЕ ДОЛЯ, СМЕРТЬ – ЦЕ ДУША, вербалізовані ФЛ, нім.: *diesseits des Grabes* (букв.: по цей бік могили) – “на цьому світі”; укр. *дивитись у домовину* – “бути близьким до смерті”; нім.: *der letzte Weg gehen* (букв.: останній шлях) – “остання путь”; укр.: *смерть – неминуща дорога*; нім. *kein Harnisch schützt gegen den Tod* (букв.: від смерті не захистять лати); укр. *від смерті не втечеш, від смерті і в печі не сховаєшся*; нім. *die Seele aushauchen* (букв.: видихнути душу) – “спустити дух, сконати”; *den Geist aushauchen* (букв.: видихнути дух) – “померти”; укр. *душа розлучається з тілом* – “хто-н. помирає”; *дух відійшов* – “хто-н. помер, загинув”. Соматична фразеологія смерті різниться в обидвох мовах: у німців смерть локалізується на шії та язиці, що простежуємо на прикладі асиметричних ФЛ: *der Tod sitzt j-m im Nacken* (букв.: смерть сидить у кого-н. на шії) – “хто-н. дивиться в домовину”; *der Tod sitzt j-m auf der Zunge* (букв.: смерть сидить у кого-н. на язиці) – “хто-н. на ладан дихає”; в українців – асоціюється із очима, плечима: *смерть старому перед очима, а молодому за плечима; не шукай другому смерті, як твоя за спиною ходить*.

Семантичний синкретизм концептів ВОЛЯ І СВОБОДА пов’язаний з поняттями необмеженого простору: нім. *jeder nach seinem Willen* (букв.: кожен за

своєю волею) – “кожен, як хоче”; *etwas aus freiem Willen tun* (букв.: чинити щось за своєю волею) – “без примусу, добровільно”; укр. з *доброї волі* – “без примусу, добровільно”; *пускати на волю Боже* – “не затримувати кого-н., відпускати”.

Семантичний зв'язок вольових зусиль (прагнень) зі знаннями в німецькій лінгвокультурі вербалізується за допомогою ідіоетнічного концепта *ORDNUNG* (А. Приходько): *ohne j-s Willen und Wissen* – (букв.: без волі та знань) – “без відома і згоди”, натомість аксіологічна модальність української *волі* межує з її національно-культурною маркованістю через зв'язок із образом ДОЛІ, ЖИТТЯ і реаліями козацької доби: *хто без волі, той без долі; степ та воля – козацька доля; чоловік без волі, що кінь на припоні*.

На рівні первісної міфологічної свідомості давніх германців ДОЛЯ пов'язується з мотивом поділу, відрізання, прядіння, свідченням чого є двійоісл. *skapa* “створювати” (“різати”), *skipta* “ділити”, *skop* “доля”, *vefr* “нитка для тканиня” *vefr* “прясти”. Ця етимологія почасти простежується в таких німецьких фраземах, як *am Schicksalsfaden spinnen* (букв.: прясти нитку долі) – “скеровувати долю”; *den Schicksalsfaden abschneiden* (букв.: відрізати нитку долі) – “обірвати життя”. У світосприйнятті українців ДОЛЯ реалізується як вдача (талан), щастя, благополуччя, або навпаки, – невезіння, обділеність долею, частиною, життєвим благом, про що свідчить відповідна лексико-семантична реконструкція праслов'янського за походженням **dol-ja* (від праслов. **deliti*) з відповідними девербативами (С. Толстая, Т. Цив'ян). В українській мові фразеологічні кореляти із семантикою прядіння та обрізання нитки мають зовсім інші значення: *увірвати нитку* – “припинити що-небудь (про взаємини, дружбу і т. ін.)”.

ДОЛЯ в німецькій національній свідомості асоціюється з нещастям, бідною, яку неможливо попередити: *ein bitteres Schicksal* – “гірка доля”, *mit seinem Schicksal hadern* (букв.: ворогувати зі своєю долею) – “ремствувати на свою долю”; пор., типологічне подібне укр. *гірка / лиха / щербата доля* – “хто-небудь нещасливий, безталанний”, “горе, нещастя”.

Концепти нім. *SCHICKSAL* / укр. ДОЛЯ об'єктивують типологічно подібні смисли, напр.: нім. *sich in sein Schicksal finden* (букв.: опинитися у своїй долі) – “коритися своїй долі”; укр. *коритися своїй долі* – “займати пасивну життєву позицію”. Попри спільне для обидвох мов розуміння Долі як невідворотності, фатальності: нім. *durch des Schicksals Fügung, es liegt (nicht) in meinem Schicksal* (букв.: це (не) лежить у моїй долі) – “мені (не) судилося”; *was einem das Schicksal bestimmt, kann einem niemand nehmen, seinem Schicksal kann niemand entgehen* (букв.: ніхто не може уникнути своєї долі); укр. *долі і найбиштришим конем не об'їдеш; це ніхто не втік від своєї долі* – в українській маємо й відмінні риси, що фіксують непідвладність людині її долі, неминучість долі як відображення світової віри: *від долі не втечеш; у кожного своя доля; своєї недолі й конем не об'їдеш; куди доля поверне, туди треба й гнутись*. До того ж в українській лінгвокультурі простежуємо такі ідіоетнічні метафори: ДОЛЯ – ЦЕ ЖИТТЯ, ДОЛЯ – ЦЕ ВОЛЯ, напр.: *живи вдова на подолі, та й плач у свій вік або гіркій долі; козак не без щастя, дівка не без долі; де не має волі, там не буває долі; не шукай долі, а шукай волі*, на відміну від німецької, де ДОЛЯ – ЦЕ ПЕРЕДБАЧУВАНІСТЬ, ВПОРЯДКОВАНІСТЬ (“упевненість”): *sein Schicksal meistern* (приборкувати свою

долю) – “по-своєму влаштувати своє життя”; *dem Schicksal in den Rachen greifen* (букв.: схопити долю за глотку) – “мужньо й рішуче взятися за справу”.

Типологія засобів вербалізації ДОЛІ в обидвох мовах продемонструвала взаємозв'язок між концептами ДОЛЯ і ЩАСТЯ (нім. *das Glück* “щастя”): напр.: нім. *ein Glückstein ist auf j-s Weg gerollt* – “камінь щастя викотився на чийсь дорогу” (про везіння, удачу); *Glück im Winkel* – “щастя в кутку” (про скромне щастя); *wem das Glück den Finger reicht, der soll ihm die Hand bieten* – “кому щастя палець простягас, той повинен йому руку запропонувати” (логіко-семантична ознака “частина-ціле”). Концепт ЩАСТЯ, як і ДОЛЯ, має смислову пару – ЛИХО (GLÜCK – UNGLÜCK), що властиво українській етносвідомості: *кому щастя, тому й доля; зі щастя та горя скувалася доля; вік звікувала – щастя-долі не знала; одна доля, одне лихо людей докупці зводять*. Про переважно позитивну категоризацію ДОЛІ в українських прислів'ях свідчать такі контексти з персоніфікацією її образу: *доля зглянеться, доля (фортуна) уміхнеться, доля маслом губи змастить, фортуна сяє*, на відміну від німецької мови, де переважає ворожий характер долі щодо людини: *Schicksalsschlag* – “удар долі”, *Schicksal straft* – “доля карає”, *Opfer feindseligen Schicksals* – “жертви ворожої долі”.

Загальні результати дослідження дають змогу зробити такі висновки:

Лінгвокультурологічні засади вивчення артефактів і ментафактів у зіставній фразеології базуються на поєднанні традиційних принципів і методів семасіології, ономасіології, структурної лінгвістики з сучасними когнітивними методиками і передбачають реконструкцію стереотипів повсякденної та обрядово-ритуальної поведінки представників різних етнокультур, глибоко закорінених у фразеологізмах-лінгвокультуремах, що є проєкцією елементів матеріальної і духовної культури у фразеологічних знаках.

Розроблена комплексна методика виявилася ефективною у визначенні структурно-семантичної та когнітивної організації концептополів і фразеосемантичних полів у сфері матеріальної (артефактів) та духовної (ментафактів) культури в німецькій та українській мовах; у встановленні типів фразеологізмів-лінгвокультурем і концептів у аспекті вербалізації і концептуалізації етнокультурних смислів у зіставлюваних мовах. Зіставно-типологічний аналіз німецьких та українських фразеологічних лінгвокультурем-артефактів у сфері матеріальної культури дав змогу виявити 2 їхні типи: 1) лінгвокультуреметроніми і 2) лінгвокультурем-гастрономоніми. Встановлено, що як у німецькій, так і в українській лінгвокультурах когнітивно-семіотична категоризація фразеосемантичних полів, репрезентованих фразеологізмами-лінгвокультуремами на позначення вимірювання твердих, рідких і сипучих тіл та вагою, а також страв і напоїв, базується на кількісному, субстанціонально-фактурному, антропометричному та просторово-локативному чинниках параметризації їхньої внутрішньої форми в напрямку концептуалізації від конкретного до абстрактно-оцінного, образно-характерологічного, морально-етичного, ідеологічного компонентів вторинної семантики фразеологічних лінгвокультурем-метронімів та лінгвокультурем-гастрономонімів. Образно-смысловим центром фразеологічних лінгвокультурем-метронімів виступають різні назви частин тіла людини в німецькій

та українській мовах, а лінгвокультурем-гастрономонімів – назви страв і напоїв як реалії, що відображають національний характер німецького та українського народів, специфіку його звичаїв і традицій.

Зіставно-типологічний аналіз німецьких та українських фразеологічних лінгвокультурем-ментафактів у сфері духовної культури сприяв встановленню 3-х типів телеономно-раціональних (ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ВОЛЯ) і 1 типу теософсько-іраціональних (ДОЛЯ) концептів.

Концептуальна структура ФСП нім. LEBEN / укр. ЖИТТЯ визначається системою різних кодів (біоморфного, фітоморфного, предметного, просторового, часового, гастрономічного). У межах космоморфного субкоду в німецькій та українській мовах життя порівнюється з первісними елементами буття – символами *повітря, вогню, води*.

Фразеологічні лінгвокультурами на позначення смерті, процесу вмирання та локалізації потойбіччя (нім. TOD / укр. СМЕРТЬ) змодельовано у концептосфері ПРОСТОРУ (ОСЕЛЯ), ПЕРЕМІЩЕННЯ (ДОРОГА / ПОДОРОЖ), на основі архетипів вогню, води, землі, води та когнітивних метафор, СМЕРТЬ – ДОЛЯ, СМЕРТЬ – ДУША семантично близьких до концепту LEBEN / ЖИТТЯ.

Фразеологічна концептуалізація лінгвокультурем-ментафактів, пов'язаних із психоментальною сферою (телеономно-раціональні концепти нім. WILLE / укр. ВОЛЯ), продемонструвала здебільшого їхню семантичну амбівалентність і культурно-мовну асиметрію, зокрема відмінності у семантико-метафоричному наповненні на тлі ізоморфних рис. Якщо тісна кореляція метафоричних моделей ВОЛЯ – СИЛА, ВОЛЯ – БАЖАННЯ (ХОТІННЯ), ВОЛЯ – ПОНЕВОЛЕННЯ, ВОЛЯ – СВОБОДА ДІЙ, ВОЛЯ – ПТАХ є спільними для обидвох лінгвокультур, то ціннісно-модальні й міфопоетичні характеристики (“доля”, “мрія”, “неволя” тощо) концепту ВОЛЯ є релевантними лише для української етносвідомості, а ВОЛЯ – ЗНАННЯ (РОЗУМ) – для німецької.

Семантична категоризація концепту нім. SCHICKSAL / укр. ДОЛЯ у зіставлюваних лінгвокультурах здійснена як на рівні первісного міфологічного мислення давніх германців і слов'ян (спільні мотиви поділу, відрізання, наділення життєвим благом, частиною, а також присуду, фаталізму, невідворотності непередбачуваності), так і відмінних мотивів прядіння долі, нитки, що символізує життя. В цьому виявлено синкретизм із концептом GLÜCK / ЩАСТЯ, які є типологічно подібними. Для українців концепт Доля є онтологічно важливим. Концепт SCHICKSAL не виокремлюється як вагомий елемент німецької концептосфери. При цьому в німецькому і в українському етносах присутня ідея боротьби за долю, прагнення змінити її, а не лише пасивно споглядати шлин життя.

Асиметрія фразеологізмів-лінгвокультурем (особливо при фразеологізації артефактів-метронімів і гастрономонімів) встановлена при позначенні сенсипільї – слухових, зорових та смакових відчуттів, деяких фізичних ознак об'єктів (росту, статури тощо), міжособистісних соціальних стосунків та поведінкових стереотипів. Неоднаковими є і окремі когнітивні та обрядові сценарії, оцінна семантика, зокрема й еталони-порівняння німецьких та українських фразеологічних лінгвокультурем.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з зіставленням інших ФЛ на позначення результатів різних видів діяльності людини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Каракевич Р. О. Відбиття етноконцептів “доля”, “смерть” у фразеологізмах німецької та української мов / Р. О. Каракевич // Слов’янський вісник : [зб. наук. пр.]. – Рівне : РІС КСУ, 2004. – Вип. 5. – С. 107–114. – (Серія “Філологічні науки”).
2. Каракевич Р. О. Національно-культурна маркованість фразеологічних одиниць на позначення виміру та ваги в німецькій та українській мовних картинах світу / Р. О. Каракевич // Вісник Донецького університету.– Донецьк-55 : ДНУ, 2008. – № 1. – С. 42–47. – (Серія Б “Гуманітарні науки”).
3. Каракевич Р. О. Асиметрія фразеологічних лінгвокультурум із компонентом-гастрономонімом (на матеріалі німецької та української мов) / Р. О. Каракевич // Сучасні дослідження з іноземної філології : [зб. наук. пр.]. – Ужгород : ТОВ “Папірус-Ф”, 2009. – Вип. 7. – С. 187–199.
4. Каракевич Р. О. Національно-культурна вербалізація фразеологічної мікроситеми “Напої” (на матеріалі німецької та української мов) / Р. О. Каракевич // Слов’янський вісник : [зб. наук. пр.]. – Рівне : РІС КСУ, 2009. – Вип. 8. – С. 75–79. (Серія “Філологічні науки”).
5. Каракевич Р. О. Концептуалізація поняття “Воля” в німецькій та українській лінгвокультурах : спільне та відмінне / Р. О. Каракевич // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – Вип. 18. – С. 131–145.
6. Каракевич Р. О. Фразеологічна об’єктивація концептів *Tod / смерть* кризь призму зіставлення (на матеріалі німецької та української мов) / Р. О. Каракевич // [Towarzystwo Naukowe KUL Katolicki Uniwersytet Jana Pawla]. – II Tom LVIII, [zestzyt 7] / [Roczniki Humanistyczne. Slowianoznawstwo]. – Lublin, 2010. – S. 89–107.
7. Каракевич Р. О. Вербалізація фразеологізмів-фітонімів у порівняльному аспекті / Р. О. Каракевич // Вісник факультету романо-германської філології. – Дрогобич : ПП “Швидкодрук”, 2011. – Вип. 7. – С. 48–59.
8. Каракевич Р. О. Асиметрія лінгвокультурум із компонентом-метронімом (на матеріалі німецьких та українських фразеологізмів) / Р. О. Каракевич // Матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. [“Пріоритети германського і романського мовознавства”], (Луцьк, 6–8 черв. 2008 р.). – Луцьк : РВВ “Вежа” ВНУ імені Лесі Українки, 2008. – № 4. – С. 425–431. – (Серія “Філологічні науки”).
9. Каракевич Р. О. Концептополя “Leben” / “Життя” в німецькій та українській мовних картинах світу : асиметрія фразеологічних лінгвокультурум / Р. О. Каракевич // Матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. [“Семантика мови і тексту”], (Івано-Франківськ, 21–23 верес. 2009 р.). – Івано-Франківськ : ПНУ імені Василя Стефаника, 2009. – С. 131–135.
10. Каракевич Р. О. Особливості фразеологічної вербалізації теософсько-ірраціонального концепту *Доля* в німецьких та українських мовах / Р. О. Каракевич // Матеріали міжнар. наук. конф. [“Мовна картина світу слов’ян і культура”], (Люблін, 5–7 листоп. 2010 р.) – Люблін, 2010. – Т. 2. – С. 66–78.

АНОТАЦІЇ

Каракевич Р. О. Типологічна характеристика артефактів і ментафактів у фразеологічних одиницях німецької та української мов. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2012.

У дисертаційному дослідженні запропоновано новий зіставно-типологічний підхід до вивчення артефактів і ментафактів у фразеологічних одиницях німецької та української мов; розроблено й апробовано методику зіставлення німецьких та українських артефактів і ментафактів у фразеологізмах-лінгвокультуремах; встановлено типологію німецьких та українських лінгвокультурем-метронімів і гастрономонімів у сфері матеріальної культури і лінгвокультурем-ментафактів у сфері духовної культури, що є репрезентантами телеономно-раціональних і теософсько-іраціональних концептів ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ВОЛЯ і ДОЛЯ; реконструйовано архетипи і стерейотипи повсякденної та обрядово-ритуальної поведінки представників німецької та української етнокультур, закорінені у фразеологічних лінгвокультуремах-артефактах і ментафактах; виявлено спільні й відмінні типологічні характеристики досліджуваних фразеологічних лінгвокультурем-артефактів і ментафактів.

Ключові слова: артефакти, ментафакти, фразеологічна лінгвокультурема, лінгвокультуреми-метроніми і гастрономоніми, типологічна характеристика, телеономно-раціональні й теософсько-іраціональні концепти.

Каракевич Р. О. Типологическая характеристика артефактов и ментафактов во фразеологических единицах немецкого и украинского языков. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2012.

В диссертации предложен сопоставительный анализ фразеологических знаково-лингвокультурем в немецком и украинском языках, обозначающих артефакты (единицы измерения, гастрономический код) и ментафакты (концепты, связанные с духовной и ментально-психической сферами – WILLE / ВОЛЯ, TOD / СМЕРТЬ SCHICKSAL / СУДЬБА, GLÜCK / СЧАСТЬЕ) с позиций лингвокультурологии и лингвоконцептологии, произведена их культурно-семантическая реконструкция и проведен типологический анализ. Впервые дано концептуальное обоснование такому междисциплинарному понятию, как лингвокультурема, выявлены его категориальные признаки и функции, описаны основные типы с позиции асимметрии. Теоретической основой исследования являются работы по когнитивной, сопоставительной фразеологии и ономазиологии, а также лингвоконцептологии и лингвокультурологии.

Предлагаемый подход опирается на структурно-семантическую, когнитивную и семиотическую организацию элементов материальной и духовной культуры

(метронимов, наименования блюд и напитков, волевых, ментально-психических, теософских, мифологических, телеономно-рациональных и др. концептосфер), структурированных в рамках определенных концептополей, фразеосемантических и тематических групп с учетом парадигматических и синтагматических связей номинативных единиц.

Особое внимание обращено на факты взаимопересечения концептуальных полей, обусловленных жесткостью границ концептов, их семантической амбивалентностью, первичным мифологическим синкретизмом.

Обнаруженные факты асимметрии лингвокультурем – денотативной, реалемной, сигнификативной, стереотипно-поведенческой и проч., анализ их внутренней и внешней формы продемонстрировали общие и отличительные когнитивные и обрядовые сценарии, метафорические модели, оценочные, морально-этические аспекты концептуализации вторичной семантики номинативных единиц, неодинаковыми оказываются также и образные эталоны-сравнения многих лингвокультурем-артефактов.

Было установлено, что образно-смысловым центром метронимического концептополя являются субстанционально-фактурный, количественный (много / мало), пространственно-локативный (вперед / сзади, внешний / внутренний, верх / низ, правый / левый) и антропоморфный (связанный с обозначением меры и расстояния посредством частей тела человека) параметры номинации фразеологических культурем, имеющих разные типы культурной и семантической асимметрии.

Существенным оказывается также развитие значения этих фразем от конкретного к абстрактно-оценочному и образно-характеризующему. Для номинативной категоризации и реконструкции теософских и мифологических понятий релевантными оказываются, во-первых, космологический, растительный, вегетативный, зооморфный, предметный, пищевой, колоративный, пространственно-временной коды и, во-вторых, общие концептуальные диады – тело / душа, короткий / длинный, верх / низ, концептосферы ПРОСТРАНСТВА, ПЕРЕМЕЩЕНИЯ (ДОРОГА / ПУТЕШЕСТВИЕ), на основании некоторых архетипических представлений, связанных с символикой воды, огня, земли и таких метафор, как, например, СМЕРТЬ – ДОМ, СМЕРТЬ – СУДЬБА, СМЕРТЬ – ДУША, семантически близких к концепту LEBEN / ЖИЗНЬ.

Лингвокультурологический анализ ФЛ базируется на изучении как материального креатива этнокультуры – артефактов, так и ментафактов. В нашей диссертации впервые рассматриваются 2 типа немецких и украинских ФЛ: лингвокультуремы-метронимы и гастрономонимы на обозначение артефактов, 3 типа телеономно-рациональных (ЖИЗНЬ, СМЕРТЬ, ВОЛЯ) и 1 тип теософско-иррациональных (ДОЛЯ) концептов на обозначение ментафактов.

Ключевые слова: артефакты, ментафакты, фразеологическая лингвокультура, лингвокультуремы-метронимы и гастрономонимы, типологическая характеристика, телеономно-рациональные и теософско-иррациональные концепты.

Karakevych R. O. Typological characteristics of artifacts and mentifacts in phraseological units of the German and Ukrainian languages. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17. – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2012.

The thesis suggests a complex contrastive and typological approach to the analysis of the phraseological units in German and Ukrainian. The methodology to compare German and Ukrainian artifacts and mentifacts in phraseologisms-linguistic culturemes has been elaborated and tested. The typology of German and Ukrainian linguistic culturemes-metonyms and gastronomonyms in the sphere of the material culture and linguistic culturemes-mentifacts in the sphere of the spiritual culture that are the representatives of teleonomic and rational, theosophic and irrational concepts LIFE, DEATH, WILL and DESTINY is established. The archetypes and stereotypes of representatives everyday, ritual and ceremonial behaviour of German and Ukrainian ethnic cultures, deeprooted in phraseological linguistic culturemes-artifacts and mentifacts, have been reconstructed. The common and different typological characteristics of the investigated phraseological linguistic culturemes-artifacts and mentifacts have been discovered.

Key words: artifacts, mentifacts, phraseological linguistic cultureme, linguistic culturemes-metonyms and gastronomonyms, typological characteristic, teleonomic and rational, theosophic and irrational concepts.

НБ НПУ

100132124

Підписано до друку 19.04.2012 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100. Зам. 33.

«Видавництво “Науковий світ”»®

Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.

200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77

E-mail: nsvit@mail.ru

